УДК 82-94

Р.Г. Галләм

ГАЯЗ ИСХАКЫЙ – ЯУШИРМӘ АВЫЛЫНЫҢ УКАЗЛЫ МУЛЛАСЫ
(Гаяз Исхакый биографиясе эзләреннән)

Статья посвящена жизнедеятельности известного татарского писателя и общественного деятеля Гаяза Исхаки (Мухамметгаяза Исхакова) в самом начале XX века. Публикуются документы из архивного дела, обнаруженного в фондах Государственного архива Республики Татарстан, датированного 1903 годом, под заглавием «Об определении крестьянина дер. Лашманкиной Бугульминского уезда Самарской губернии Мухаметгаяза Гилязетдинова Искакова имамом к соборной мечети дер. Кутлушкиной Чистопольского уезда», которые содержат в себе новые сведения по его родословной биографии.

Ключевые слова: Гаяз Исхаки (Мухамметгаяз Исхаков), Гилязетдин Исхаков, татарское духовенство на рубеже XIX–XX вв., Казанская губерния, Чистопольский уезд, дер. Кутлушкино (Яуширма), Самарская губерния, Бугульминский уезд, дер. Лашманкино.

Соңгы дистә елларда күренекле җәмәгать эшлеклесе, язучы Гаяз Исхакыйның (Мөхәммәтгаяз Гыйлаҗетдин улы Исхаковның) тормыш юлы, сәяси-иҗтимагый, әдәби эшчәнлеге шактый дәрәҗәдә тәфсилле итеп өйрәнелеп, аның әсәрләренең 15 томлык басмасы чыкса да, төрле мирасханәләрдә, шәхси тупланмаларда аның тәрҗемәи хәленә, эшчәнлегенә кагылышлы яңа документлар әледән-әлегә табылып тора. Мөгаен, Татарстан дәүләт архивы фондларында сакланып, үзләрендә Гаяз Исхакыйның тәрҗемәи хәленә, нәсел шәҗәрәсенә, XX гасыр башында дини, иҗтимагый эшчәнлегенә нисбәтле берникадәрле мәгълүмат туплаган архив эшләре дә шундыйлар рәтендә карала аладыр [Татарстан милли архивы, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6626, 6838,7363 архив эшләре һ.б.]. Бер яктан, алар күренекле язучының, җәмәгать эшлеклесенең XX гасыр башындагы тормыш елъязмасына, аның аерым сәхифәләренә мәгълүм дәрәҗәдә төгәллек, ачыклык кертергә мөмкинлек бирсә, икенче яктан, аның шул чордагы тәрҗемәи хәленә бәйле яңа сораулар да куя. Без биредә ул архив эшләренә тулы анализ ясау максатын куймыйча, алардагы мәгълүматны берникадәр барлап, шулардан берсендәге документларны, түкми-чәчми, Г. Исхакыйның тормыш юлын, иҗтын өйрәнүче галимнәр, аның белән кызыксынучы киң катлау укучылар карамагына җиткерергә булдык.

Татарстан дәүләт архивы фондларында сакланып, 1903 елга караган бу архив эше «Самара губернасы Бөгелмә өязенең Лашман авылы игенчесе Мөхәммәтгаяз Гыйлаҗетдин

улы Исхаковны Казан губернасы Чистай өязе Яуширмә авылының җәмигъ мәчетенә имам итеп билгеләү турында» дип атала [ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6838 нче архив эше]. 1903 елның 4–31 нче марты (яңа стиль белән 14 марты – 10 апреле) белән даталанып, 18 архив битеннән (кәгазеннән) торган бу эштә Г. Исхакыйны Чистай өязе Яуширмә авылына указлы имам, андагы беренче җәмигъ мәчетенә икенче мулла итеп билгеләүгә нисбәтле, 11 документ теркәлгән (алар укучылар карамагына тәкъдим ителә). Алардан тыш, бу архив эшендә, гадәтенчә, стандарт калыпка салынган «мулла антының» басма тексты да урын алган (17 нче кәг.). Ул чорда, үз вазифасына керешер алдыннан, патшага, дәүләткә турылыклы хезмәт итү турында андый антны указлы муллага һәр дәгъватчы бирергә тиеш булган.

Документлардан күренгәнчә, Гаяз Исхакый, дөрестән дә, 1878 елның 10 февралендә (яңа стиль белән 1878 елның 20 февралендә) туа. 1902 елның 3 августыннан алып, 1902 елның май аена тикле Казандагы Татар укытучылар мәктәбендә укый. Бу уку йортын бетерү турындагы таныклыгына караганда (№ 337), ул аны шактый уңышлы тәмамлый. Чөнки «3» ле куелган арифметика белән геометриядән кала, аның таныклыкта күрсәтелгән барлык предметлар буенча билгеләре «5» ле белән «4» ле. Аталган предметтан кала, мәктәптә рус теле, педагогика, тарих һәм география, табигый фәннәр («естествознание»), матур язу һәм сызым буенча дәресләр бирелгән. Шулай ук, анда укучылар үзләре дә сынамыш дәресләр биргән, ягъни, укыту-мөгаллимлек эше буенча практика узган. Аннан тыш, монда Гаяз Исхакый китап төпләү, столярлык һөнәрләрен дә үзләштерә [аның бу уку йортында укуы турында өстәмә мәгълүматны кара: Хәсәнов, б. 7].

Гаяз Исхакыйның 15 томлык әсәрләре тупланмасында бирелгән биографиясе буенча, бу мәктәпне тәмамлаганнан соң Г. Исхакый Ырымбурдагы «Хөсәения» мәдрәсәсендә укытучы булып эшләп ала. Шуннан соң, 1903 елның җәендә, янәдән Казанга кайтып төшә, университетка әзерләнә башлый. Әмма «әтисе авырып китү сәбәпле аны туган авылына чакырып кайтаралар һәм халыктан җыйган приговор нигезендә мулла итеп куялар» [Хәсәнов, б. 8]. Тик без карап тикшергән архив эшләрендәге документлар бу нәтиҗәгә берникадәр төгәллек кертүне сорый. Мәсәлән, Чистай өязе полиция идарәсенең Казан губерна идарәсенә 1903 елның 29 апрелендә (яңа стиль белән 1903 елның 9 маенда) юлланган «Рапортында» Чистай өязе Яуширмә авылының беренче җәмигъ мәчетенә икенче мулла итеп билгеләнгән Мөхәммәтгаяз Гыйлаҗетдин улы Исхаков «хәзерге вакытта Өфе шәһәрендә, татар мәктәбе укытучысы вазифасында яши һәм Яуширмә авылына быелның 15 июнендә кайтачак», дип искәртелә (9 нчы документны кара). Димәк ки, ул инде бу вакытта Яуширмә авылына мулла итеп билгеләнгән

булган. Аның җәен авылга да Казаннан түгел, ә Өфе каласыннан кайтып төшкән булуы ихтимал. Һәрхәлдә, архив документы шуңа ишарәли сыман.

Чынлыкта 25 яшьлек Гаяз Исхакыйның Яуширмә авылына, андагы беренче җәмигъ мәчетенә икенче мулла итеп Казан губерна идарәсенең карары белән 1903 елның 31 мартында (яңа стиль белән 1903 елның 10 апрелендә), ягъни, шул елның язында ук билгеләнүе ачыклана. 1903 елның 17 апрелендә (яңа стиль белән 27 апрелендә) аңа указлы мулла таныклыклыгы («мулла таныклыгы») бирелә (№ 1009) [түбәндәге 8, 10, 11 нче документларны кара; ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 7363 нче архив эше, 7–8 кәг.].

Гомумән алганда, Яуширмә авылы җәмәгатенең ул вакытта 22 яшьлек Гаяз Исхакыйны әтисе имамлык иткән җәмигъ мәчетенә мулла итеп тәгаенләү турындагы беренче «Приговоры» (карары) әле 1901 елның гыйнварында ук кабул ителә. Тик бу вакытта Гаяз Исхакыйның Казандагы Татар укытучылар мәктәбендә укуы сәбәпле, ул вакытлыча Кызылъяр волосте идарәсендә саклана. Мәхәллә җәмәгатенең бу турыдагы икенче бер «Приговоры» 1902 елның 8 июненә (яңа стиль белән 18 июненә) карый [3 нче документны кара; ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6626 нчы архив эше, 25–27 кәг.].

Бу урында шуны да әйтеп узырга кирәк – патша Россиясе шартларында указлы мулла таныклыгын алу, гомумән, җиңел эшләрдән булмый. Беренчедән, моның өчен, махсус уку йортын (мәдрәсә) тәмамларга, таныклыкка дәгъвачының дини эшчәнлеккә әзерлек дәрәҗәсен билгеләүгә нисбәтле, Ырымбурдагы (соңрак Өфедәге) Диния нәзарәтенең күренекле руханиларыннан торган комиссия каршында имтихан тотырга кирәк булса, икенчедән, бу эш төрле дәрәҗәдәге хакимият органнарының, муллаларның эшчәнлеген даими күзәтеп торган полиция идарәсенең, шулай ук, урындагы авыл җәмәгатьләренең – дини мәхәлләләрнең мәсьәләне үзара килештерүенә нисбәтле көчле бюрократия белән бәйле була. Бу уңайдан, Гаяз Исхакыйны муллалыкка билгеләү турындагы архив эше дә моның XIX–XX гасырлар чигендәге тәртибен күзалларга мөмкинлек бирә («мулла анты»н да кертеп, анда 12 документ теркәлгән).

Иң мөһим шартларның берсе булып муллалыкка дәгъватчыларның патшага, дәүләт хакимиятенә карата сәяси тугрылыгы торган. Шунлыктан, аларның «яхшы холыклы», теге яки бу чуалышларда катнашмавы турындагы искәрмәләр мәхәлләләргә мулла билгеләүгә нисбәтле архив эшләрендә документтан документка кабатланып килә. Гаяз Исхакыйга бәйле очракта да, аның «яхшы холыклы» булуы, 1897 елда патша Россиясендә уздырылган халык санын исәпкә алуга нисбәтле («Первая всеобщая перепись населения») булып узган соңгы игенче чуалышларында катнашмавы турында искәртелә (түбәндәге 1, 6, 8 нче документларны кара).

Эш шунда ки, патша Россиясендә ике дистә чамасы ел саен кабатланып торган халык санын исәпкә алулар гасырлар буена дәүләтнең милли, дини изүенә дучар булып яшәгән татар, мөселман игенчеләрендә зур шикшөбһә тудырган. Халык санын 1897 елгы исәпкә алу барышында да Урта Идел буенда (шул исәптән Чистай өязендә дә) игенчеләрнең зур чуалышлары булып уза. Шунлыктан, аларның яшь Гаяз Исхакыйны мулла итеп билгеләүгә бәйле документларда катлы-кабат искә алынуы гаҗәп түгел.

Гаяз Исхакыйны Яуширмә авылы мәчетенә мулла итеп билгеләү турындагы архив эшенә ул вакытта Самара губернасының Бөгелмә өязенә караган Лашман авылы җәмәгатенең Гаяз Исхакыйны авыл игенчеләре исемлегеннән чыгару турындагы 1902 елгы «Приговоры» да теркәлгән. Ул шул елның 24 мартында кабул ителгән (5 нче документны кара). Димәк, үзе анда яшәмәсә дә, күрсәтелгән вакыткача Гаяз Исхакый Лашман авылы игенчеләре исемлегендә торган. Әлбәттә, моны очраклы хәл дип әйтеп булмый. Чөнки аның әтисе, Гыйлаҗетдин мулла, тумышы белән шушы авылдан була. «Унның бабасы [әтисе] Исхак хәзрәт тә имамдыр. Унның бабасы Хәмзә хәзрәт тә, вә аның бабасы Сөбханколый хәзрәт тә, вә аның бабасы Бакый хәзрәт тә имамлардыр», дип яза нәсел агачы турында Гаяз Исхакый үзенең «Тәрҗемәи хәлем»дә [Исхакый, б. 13].

Гаяз Исхакыйның мулла итеп Яуширмә авылына билгеләнүе дә табигый. Беренчедән, ул Гаяз Исхакыйның туган авылы, икенчедән, монда аның әтисе Гыйлаҗетдин мулла Исхаков 29 ел буена диярлек (1873–1902 елларда) имам булып тора (ачыкланганча, аңа мулла таныклыгы 1873 елның 10 мартында бирелгән була, № 2073) [ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6626 нчы архив эше, 6, 23 нче кәг.].

«Анам остазбикә Камәрия дә Мөслим авылының Габделвәли хәзрәт илә Махфузә остазбикә кызыдыр вә ундүрт бәтына [буынына] кадәр бабалары-аннәләре хуҗалык япарак, аһалийә хедмәт идән голяма зөмрәсендән. Казан сокут итдеге вакыт [Казан алынган вакыт] Кырымдан Кырым Шаһзадәләре идарәсендән Казан[г]а ярдәм өчен гәлән вә халык миянында «Чура батыр» хикәясенә мәүзугъ тәшкил идән гиранилардандыр», дип яза Гаяз Исхакый әнисе, аның нәсел шәҗәрәсе турында [Исхакый, б. 13].

Гыйлаҗетдин мулла үзе 1838 елгы булган булса кирәк. Чөнки, документлардан күренгәнчә, 1901 елның сентябрендә аңа 63 яшь була [ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6626 нчы архив эше, 15 нче кәг.]. Дөрес, ул имамлык иткән соңгы елларда аның белән мәзин Сәхабетдин Хөснетдинов арасында низаг килеп чыга (ул мәчеткә азанчы итеп 1883 елның 13 июлендә билгеләнгән була). Соңгысы 1901 елның язында хәтта Гыйлаҗетдин мулла өстеннән Өфедәге Диния нәзарәтенә шикаять тә юллый. Имеш, картайган Гыйлаҗетдин мулла, күзләре күрмәү сәбәпле,

мәхәлләнең метрикә кенәгәләрен тиешенчә тутырып бармый икән.

Дәүләт, Диния нәзарәте күзлегеннән караганда, бу зур кимчелек була. Чөнки ул вакытларда метрикә кенәгәләрен тиешенчә, елдан-елга тутырып бару урындагы муллаларның төп вазифаларынан берсе була. Хәтта моның өчен алар дәүләттән билгеле бер күләмдә акча да алып торганнар. Метрикә кенәгәләренә исә мәхәлләдә ел дәвамында туучыларны һәм вафат булучыларны, никахлашучы һәм аерылушучы парларларны елдан елга тутырып барганнар. Моның өчен Диния нәзарәте урындагы муллаларны кирәкле әсбаплар белән дә тәэмин итеп торган...

Шикаять буенча тикшерү эше башлана. Гыйлаҗетдин мулла мәхәлләдә метрикә язуларын алып баруга бәйле ачыкланган кайбер кимчелекләрне үз вакытында аның бу эшне мәзингә йөкләп тә, соңгысының аның сүзләрен тыңламавы, мәзиннең мәчеттә Гыйләҗетдин мулла урынына үзенең имам буласы килүе белән аңлата.

Бу вакытта Гыйлаҗетдин мулланың күзләре, дөрестән дә, инде начар күрә башлаган була. Кайчандыр кичергән трахома авыруының бер нәтиҗәсе буларак, аның сул күзе кибә, бөтенләй диярлек күрми, уң күзе дә томалана. Чистай өязе врачы аның күрү сәләтен «1 аршын (71,1 см) ераклыктан бармакларын саный алмас дәрәҗәдә», дип бәяли. Күрәсең, мәзин бу хәлдән үз максатларында файдаланып калырга була. Аны бу ямьсез адымга мәхәллә җәмәгатенең яшь Гаяз Исхакыйны әтисе урынына мулла итеп билгеләү турында 1901 елның гыйнвар аенда кабул ителгән «Приговоры» (карары) да этәргән булса кирәк. Ничек кенә булмасын, карт Гыйлаҗетдин мулла авыру булганлыктан, ә яшь мулла, аның улы Гаяз Исхакый, әле авылга кайтып җитмәгәнлектән, мәзин хәрәкәт итергә була. Үз чиратында, Уфадагы Диния нәзарәте да, Гыйлаҗетдин мулланың сәламәтлеген исәпкә алып, аны имамлык вазифсыннан читләштерергә карар кыла. Тик авыл җәмәгате, бу мәсьәләдә бердәм диярлек булып, мәзинне түгел, Гыйлаҗетдин мулланы яклап чыга. Аны үз вазифасында калдыруны сорап авыл җәмәгате 1901 елның ахырында Казан губерна идарәсенә юллаган ике гарызнамәдә дә Гыйлаҗетдин мулла мәхәллә халкына озак еллар буена турылыклы хезмәт иткән, намуслы, диндар шәхес буларак бәяләнә. Шул ук вакытта, документларда Сәхабетдин мәзиннең сәүдә эшләре алып баруы, шул сәбәпле, еш кына мәхәлләне калдырып, авылдан озак вакытларга югалып торуы, Гыйлаҗетдин мулланы тыңламыйча, үзбашлы эш йөртүе бәян ителә.

Тик, күрәсең, болар барысы да ярдәм итми. 1901 елда авылда икенче мәчет тә ачылуга карамастан, шул елның ноябрь аенда Гыйлаҗетдин мулладан мәхәлләнең метрикә кенәгәләре тартып алына [ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6626 нчы архив эше, 1–30 нчы кәг.]. Берникадәрле вакыт үзара тартыштан соң, күрәсең, 1902 елның гыйнварыннан башлап, мәчеттә мулла

вазифаларын элеккеге мәзин (азанчы) Сәхабетдин Хөсәенов башкара башлый. Һәрхәлдә, Гыйлаҗетдин мулланы вазифасыннан алуга багышланган эш 1902 елның 21 гыйнварында ябыла. Соңрак Гаяз Исхакыйга мулла таныклыгын бирү өчен кирәкле, мәхәлләдә сакланучы метрикә кенәгәләреннән алып тутырылган, 1903 елның 3 феврале белән билгеләнгән метрикә белешмәсен дә Кызылъяр волосте идарәсенә мулла Сәхабетдин Хөсәенов язып тапшыра (түбәндәге 7 нче документны кара). Бәян ителгән хәлләрдән соң ел ярым чамасы вакыт узгач, әтисе имамлык иткән беренче җәмигъ мәчетенә икенче мулла булып, авылга 25 яшьлек Гаяз Исхакый кайтып төшә. Аңарчы мәчеттә икенче мулла вазифасын Вафа Әлмөхәммәтов дигән кеше башкарып килә (3 нче документны кара).

Тик Гаяз Исхакыйның авылда муллалык итү чоры озакка бармый. Бу хакта аның әсәрләренең 15 томлык басмасында урын алган биографиясендә «ул анда озакка калмый, бер елдан соң муллалыгын ташлап, яңадан Казанга китә, сәяәт, иҗтимагый тормыш дәрьясына ташлана» диелә [Хәсәнов, б. 8]. Монда да берникадәр төгәллек кертергә кирәк. Беренчедән, ул Яуширмә авылында үзенең муллалык вазифаларын 1903 елның җәй башыннан алып, 1905 елның ноябрь аенача, ягъни, ике ел ярым диярлек башкара. Икенчедән, 27 яшьлек Гаяз Исхакый муллалык вазифасын һич тә ихтыярый, үз теләге белән «ташлап» китми. Авылдан чыгып китергә аны 1905 елның ноябрь ае башында (яңа стиль белән ноябрь уртасында) булган гадәттән тыш бер вакыйга мәҗбүр итә.

Эш болайрак була: 1905 елның ноябрь ае башында Гаяз Исхакый күршедәге Дүртөйле (русча «Четыре Двора») дигән татар авылына килеп (ул вакытта бу авыл Чистай өязенең Мөслим волостена караган була), авыл халкын якындагы рус алпавыты Толстойның утарын туздырырга, җирләрен тартып алырга өнди. «Электә ул җирләр безнеке булган, – дип аңлата ул җыелган халыкка, – шуңа ике арада генераль ызан да юк». Документ эчтәлегенә караганда, ахыр чиктә, авыл картлары Гаяз Исхакыйны авылдан куып җибәрә. Әмма Гаяз Исхакый чыгышыннан рухланган авыл яшьләре, коткыга бирелеп, алпавыт Толстой кырыннан берничә олау печәнне авылга кайтарып аударалар. «Бу эшләрдән авыл халкына бәла-каза чыкмагае» дип борчылган авыл картлары аларны алдагы хәрәкәтләрдән туктата. Печәнне киредән үз урынына, алпавыт Толстой кырына кайтарталар.

Бу әллә ни зурга китмәгән вакыйга, бәлки, шуның белән төгәлләнер дә иде. Әмма Дүртөйле авылы старостасы Рәхмәтулла Мөхәммәдъяров, йөзбашы Мөхәммәткамал Мөхәммәтшин, Дүртөйле авылы игенчеләре Миңнегалим Мөхәммәтшин, Миңнегалим Әхмәтшин һәм Камалетдин Вахитов, шул хәлләрне бәян итеп, 1905 елның 25 ноябрендә Казан губерна идарәсенә хат (гариза) юллыйлар. Тикшерү

башлана. Менә шунда инде Гаяз Исхакый авылдан чыгып китәргә мәҗбүр була.

Әлбәттә, бу вакыйгага патша Россиясендә XX гасыр башында күзәтелгән гомуми инкыйлаби хәрәкәтнең, сыйнфый чуалышларның мәгълүм дәрәҗәдә йогынтысы булмый калмаган. Кулга алу максаты белән, полиция Гаяз Исхакыйны эзләргә керешә, тик тота алмый. 1905 елның 21 декабренә караган бер хәбәр (донесение) буенча, мәсәлән, ул Казанда яши икән, имеш, аның хатыны анда «Царьград» дигән хәрчәүнә дә тота икән... Ахыр чиктә, Казан губерна идарәсенең 1906 елның 21 гыйнварында кабул ителгән карары буенча (№ 453), Гаяз Исхакый эшеннән (муллалык вазифасыннан) алына, үзе табылган хәлдә, аннан мулла таныклыгы да тартып алынып, Казан губерна идарәсенә тапшырылырга тиеш була [ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 7363 нче архив эше, 1–12 нче кәг.].

Гаяз Исхакыйның муллалык эшчәнлеге әнә шулай төгәлләнә. Аның биографиясендә яңа чор башлана.

Йомгаклап, Гаяз Исхакыйның биографиясенә нисбәтле безнең берникадәрле өстәмәләрне, төзәтмәләрне, искәрмәләрне кабаттан искәртеп узыйк:

1. Архив документларына караганда, Гаяз Исхакыйның әтисе, Гыйлаҗетдин Исхаков, тумышы белән 1838 елгы булган булса кирәк (чөнки 1901 елның сентябрендә аңа 63 яшь була).

2. Ул Казан губерна идарәсенең 1873 елның 10 нчы марты карары буенча (мулла таныклыгы № 2073) Чистай өязе Яуширмә авылының җәмигъ мәчетендә мулла һәм мөдәррис вазифаларын башкара башлап, анда 1901 елның ахырына – 1902 елның башына кадәрле – 29 ел диярлек (!) имамлык итә.

3. Архив документларының берсендә Гаяз Исхакыйның Яуширмә авылына муллалык итәргә, моңарчы бәян ителгәнчә, Казаннан түгел, ә бәлки Өфе каласыннан, андагы татар мәктәбендә укыткан җиреннән кайтачагы искәртелә (түбәндәге 9 нчы документны кара). Бу хәбәр – Г. Исхакый биографиясенә нисбәтле бер «ак тап».

4. Гаяз Исхакый, аның әсәрләренең 15 томлыгында урын алган биографиясендә шәрехләнгәнчә, 1903 елның җәеннән башлап, бер ел дәвамында түгел, ә бәлки 1903 елның 31 мартыннан алып, 1906 елның 26 нчы гыйнварына тикле, ягъни, 3 елга якын диярлек вакыт, рәсми рәвештә, Яуширмә авылының беренче җәмигъ мәчете мулласы булып тора. Гамәлдә исә аның авылда (мәхәлләдә) торып муллалык итү чоры 1903 елның җәй башы – 1905 елның ноябрь ае белән чикләнә.

5. Ул авылдан үзе теләп, «бер елдан соң муллалыгын ташлап» китми. Моңа аны өченче ел муллалык итү чорында – 1905 елның ноябрь ае башында Яуширмә төбәгендә булып узган сәяси характердагы вакыйгага этәрә.

6. Гаяз Исхакый сәясәт, иҗтимагый көрәш дәрьясына да «муллалыгын ташлап» Казанга күченгәч түгел, ә бәлки шул Яуширмә авылында муллалык

иткән чорында ук ташлана. Бәян ителгән вакыйга – моның бер ачык дәлиле.

Мәкалә башында берникадәр шәрехләнгәнчә, Гаяз Исхакыйны 1903 елда Яуширмә авылындагы 1 нче җәмигъ мәчетенә мулла итеп билгеләүгә нисбәтле тәкъдим ителгән архив документларына кагылышлы, тагын шуны әйтеп узыйк: басмага әзерләгәндә, XX гасыр башы документларының оригиналдагы орфография, пунктуация, стилистика үзенчәлекләре, мөмкин булганча, тулы итеп сакланды. Аларның эчтәлегенә, архив эшендә бирелешләренә бәйле, безнең искәрмәләр, аңлатмалар туры почмаклы җәяләр эчендә, курсив белән бирелде. Ә хәзер документларның үзләренә мөрәҗәгать итик [ТМА, 2 нче фонд, 2 нче тасв., 6838 нче архив эше, 18 кәг.]:

1 нче документ

В Казанское Губернское Правление

Чистопольского Уездного
Полицейского Управления

Рапорт.

Полицейское Управление имеет честь представить на распоряжение Губернского Правления отношение Земского Начальника I участка Чистопольского уезда от 23 сего Февраля за № 91 вместе с приговором крестьян деревни Кутлушкиной прихожан 1-ой соборной мечети об избрании на должность муллы к означенной мечети крестьянина Самарской губернии Бугульминского уезда, Верхне-Кармальской волости, дер. Лашманкиной Мухаметгаяза Гилязетдинова Искакова и поименованными в отношении за № 91 документами и донести, что Искаков поведения хорошего, под судом и следствием не был и ныне не состоит и в татарских волнениях во время всеобщей народной переписи *[1897 елгы]* не участвовал.

Помощник исправника *[имза укылмый]*.

Секретарь Степанов.

№ 430.

Февраля 27 дня 1903 г.

Отделение I, стол I.

*[**Документка искәрмә:** архив эшенең 1 нче кәгазендәге кара язу белән язылган документның басма, трафарет башламы өлешенә Казан губернасы идарәсенең 1903 елның 1 нче марты белән билгеләнгән овал рәвешле, шәмәхә мөһере сугылган. Шул ук турыда документ текстына карата кыеклап куелган «№ 68», архив кәгазенең өске, сул почмагында – 490 саннары укыла].*

2 нче документ

№ 430
В Чистопольское Уездное Полицейское Управление

При сем имею честь препроводить на распоряжение Полицейского Управления приговор крестьян дер. Кутлушкиной прихожан I соборной мечети от 8 Июня 1902 г. за номером 1-м о принятии в муллы крестьянина Самарской губернии, Бугульминского уезда, Верхне-Кармальской волости, дер. Лашманкиной Мухаметгаяса Гилязетдинова Искакова и принадлежащие ему документы: 1, Свидетельство Бугульминского Уездного по воинской повинности Присутствия от 21 Января с/г. *[«сего года»]* за № 30 об исполнении Искаковым воинской повинности, 2, Копию с свидетельства за № 337, выданного 29 Мая 1902 г. Казанской Татарской Учительской Школой об испытании, 3, Свидетельство Оренбургского Магометанского Духовного Собрания от 16 Июня 1902 г. за № 3568 в знании Искаковым магометанской религии, 4, Увольнительный приговор крестьян дер. Лашманкиной от 24 Марта 1903 г. за № 17, 5, Удостоверение Верхне-Кармальского Волостного Правления от 1 Декабря 1902 г. за № 2213 о несудимости Искакова и о неучастии в татарских волнениях *[1897 нче елгы]* и 6, метрическую справку от 2 Февраля с. г. за № 5 о рождении Искакова.

Земский Начальник 1 уч. *[имза; аны «Еремин» яисә «Ермилин» дип укырга була]*.

*[**Документка искәрмә:** 2 нче кәгазьдәге бу документ кара язу белән язылып, ул башлам өлешендә Чистай өязе полиция идарәсенең 1903 елның 26 феврале белән даталанган овал рәвешле, шәмәхә мөһере белән беркетелгән. Шулай ук, архив кәгазенең сул кырына Казан губернасы Чистай өязе земство идарәсенең беренче участогы башлыгының зур дүртпочмак конфигурациясендәге мөһер-штампы да сугылган. 1903 елның 23 феврале белән даталанып, «с. Красный Яр» дип тә язылган бу мөһер-штампның канцелярия номеры 91]*.

3 нче документ

1902 года июня 8 дня, мы, нижеподписавшиеся крестьяне Казанской губернии, Чистопольского уезда, Красноярской волости, деревни Кутлушкиной, прихожане 1-ой соборной мечети, заключающие в себе 1943 души и 202 домохозяина, имеющих право голоса, быв сего числа в общем собрании на приходском сходе в присутствии местных наших Волостного Старшины Ефима Емелина и Сельского Старосты Зялалетдина Шарафутдинова в числе 176 человек, т. е. не менее 2/3 имеющих право голоса на сходе, где имели суждение о том, что при нашей мечети Правительством разрешено иметь два муллы, но так как один из них, Вафа Альмухаметов, от занимаемой им должности ввиду перехода на другую отказался и часть прихода

этой мечети осталась без муллы, то нам является необходимым вновь назначить к своему приходу второго муллу, какую должность занять изъявил желание крестьянин Самарской губерниии Бугульминского уезда Вехнекармалинской волости дер. Лашманкиной Мухамет-Гаяз Гилязетдинов Исхаков 24-х лет. Имея ввиду, что изъявивший желание на должность муллы Исхаков, как видно из представленных им документов, а так равно и лично нам известно, поведения хорошего, под судом и следствием не состоял и не состоит, и назначению своему по образованию вполне соответствует, поэтому признавая желание Исхакова заслуживающим удовлетворения, с общего всех нас согласия приговором сим постановили *[«постановили» сүзе эре хәрефләр белән язылган]:* крестьянина Самарской губернии Бугульминского уезда Верхнекармалинской волости деревни Лашманкиной Мухамет Гаяза Гилязетдинова Исхакова избрать на должность муллы при мечети в нашем приходе и настоящий приговор, для утверждения Исхакова в этой должности на предмет представления в Губернское Правление, передать в местное наше Волостное Правление, в том и подписуемся: 1, Фатхутдин Файзутдинов 2, Хуснутдин Губайдуллин 3, Аглиулла Гизетуллин 4, Сафа Камалетдинов 5, Галим Сайфутдинов 6, Шарафутдин Фахрутдинов 7, Гафиятулла Сибигатуллин 8, Миннивалей Сабиров 9, Хасан Салахутдинов 10, Сулейман Багаутдинов 11, Садретдин Багаутдинов 12, Зиганьша Ибрагимов 13, Зариф Ибрагимов 14, Миньшарып Гизетуллин 15, Зямалетдин Садретдинов 16, Гайнятулла Мрадымов 17, Фатхутдин Мифтахутдинов 18, Муртаза Валеев 19, Нафига Бядигин *[хатын-кыз?]* 20, Сиразетдин Сайфутдинов 21, Хуснутдин Хакимов 22, Махмут Фахрутдинов 23, Салахутдин Хакимов 24, Миннигуль Файзутдинов *[хатын-кыз?]* 25, Саяр Юсупов 26, Нурутдин Фасахутдинов 27, Закир Мухамедьяров 28, Хатып Фасхутдинов 29, Гата Мухаметаминев 30, Миннигадый Валиуллин 31, Загидулла Галиуллин 32, Валей Мухарлямов 33, Закир Ситдиков 34, Гилязетдин Мифтахутдинов 35, Карим Натеев 36, Миндубай Вахитов 37, Низамутдин Мязитов 38, Садретдин Хакимов 39, Шарафутдин Хамитов 40, Салахутдин Фахрутдинов 41, Хайбулла Хисьметуллин 42, Валиулла Хисьметуллин 43, Ахметсафа Бикбов 44, Шигабутдин Нафеев 45, Ахмет Мухамедияров 46, Нургалей Фатхутдинов 47, Низамутдин Камалетдинов, 48, Сафа Кабиров 49, Абдрахман Фатхутдинов 50, Нурулла Сабиров 51, Давлетша Ахметшин 52, Нураней Ризванов 53, Гатаулла Ризванов 54, Мингазетдин Вафин, 55, Зиганьша Ахметшин… *[шул рәвешле, барлыгы 173 кеше саналып кителә]…*170, Фатхутдин Кабиров 171, Шарафутдин Багаутдинов 172, Ганиятулла Кабиров 173, Губайдулла Давлетшин – не грамотные, а за них, не грамотных, по личному доверию и за себя расписались 174, Гата Ахмедзянов 175, Хайдар Юсупов 176, Шарафутдин Багаутдинов.

[174–175 номерлары текст сүзләре арасына, юл өстенә өстәп язылган; гомумән, исемлектә бу номерлар белән күрсәтелгән соңгы өч

кешенең исеме икенче бер кул белән, документның төп текстыннан аермалы буларак, тигезсез, төзек булмаган язу белән «тырнап» язылган].

На сходе присутствовали и правильность сего приговора свидетельствуем.

Волостной Старшина *[имзасыз]*.

Сельский Староста Зял. Шарафутдинов *[имза Яуширмә авылы старостасының сигез кырлы, шәмәхә мөһере белән беркетелгән]*.

1903 года Февраля 1 дня *[баштарак язылган «Того же числа» сүзләре сызылып, алар юл өстендә, кызгылт язу белән, «1903 года Февраля 1 дня» дип төзәтелгән]* настоящий приговор в книгу приговоров Кутлушкинского сельского общества подлинником № 1 записан, что Красноярское Волостное Правление удостоверяет подлинность с приложением именной печти.

Волостной Старшина Емелин.

[Волость старшинасы имзасы астына, архив кәгазенең сул кырына, Чистай өязе Кызылъяр волосте идарәсенең түгәрәк, шәмәхә мөһере сугылган].

Волостной писарь *[имзасы укылмый]*.

*[**Документка искәрмә:** 3–5 нче кәгазьләрдәге кулдан язып тутырылган бу алхәбәрсез документ – Казан губернасы Чистай өязе Яуширмә авылы җәмәгатенең 1902 нче елның 8 нче июненә (яңа стиль белән – 18 нче июненә) караган авыл җыены «Приговоры». Ул кара, вак, каллиграфик язу белән язылган. 3 нче кәгазьдә, документ башламының югары, сул почмагына, кыеклап, «Утверждаю» дигән резолюция салынган. Аның имзасы укылмый, хакимияттәге вазифасы да күрсәтелмәгән].*

4 нче документ

Копия

Казанский Учебный Округ

Свидетельство

Предъявитель сего Мухамед-Гаяз Исхаков, сын крестьянина, родившийся 10 февраля тысяча восемьсот семьдесят восьмого года, обучался в Казанской татарской учительской школе на собственный счет с 3 Августа 1898 года по *[көне куелмаган]* Мая 1902 года и окончил полный курс положенных уставом учебных предметов. Во все время учения был поведения отличного и в преподаваемых предметах оказал успехи:

В Магометанском вероучении отличные (5) пять
– Педагогике хорошие (4 четыре)
– Русском языке хорошие (4 четыре)
– Арифметике и Геометрии удовлетворительные (3 три)
– Истории и Географии (русской) отличные (5 пять)

– Естествознании отличные (5 пять)

– Чистописании и черчении хорошие (4 четыре)

– Практических занятиях по преподаванию хорошие (4 четыре)

Кроме того, обучался гимнастике и ремеслам: переплетному и столярному. Окончил полный курс учения в татарской учительской школе, он – Исхаков, на основании ст. 20 п. 4 и ст. 27 Высочайше утвержденного 27 марта 1872 г. Положения о татарских учительских школах, удостоен Педагогическим Советом Казанской татарской учительской школы звания учителя начального татарского училища. Как успешно окончивший курс учения в Казанской татарской учительской школе, он – Исхаков, по отправлению воинской повинности пользуется льготами, предоставленными второму разряду по образованию. Лица, окончившие курс учения в татарских учительских школах, на основании 2605 и 1585 ст. 1 ч. IX т. Свода законов, изд. 1893 г., пользуются относительно поступления в гражданскую службу правами, указанными в Уставе о службе по определению от Правительства для лиц, окончивших курс учения в прогимназиях.

В удостоверение сего и выдано ему, Исхакову, сие свидетельство за надлежащей подписью с приложением печати школы. Г. Казань Мая 29 дня 1902 года. Подлинное свидетельство подписали: Председатель Педагогического Совета, Инспектор школы М. Пинегин. Члены Педагогического Совета Ив. Петяев, И. Терегулов, П. Траубенберг и Ш. Тагиров. Секретарь Н. Коржавин. 1902 года Июня 8 дня, настоящая копия с подлинного свидетельства по просьбе Исхакова снята в Красноярском Волостном Правлении Чистопольского уезда и правильность этой копии с подлинным свидетельством Волостное Правление удостоверяет подписом и приложением печати.

Волостной Старшина Ефим Емелин.

[Документ Чистай өязе, Кызылъяр волосте идарәсенең түгәрәк, шәмәхә мөһере белән беркетелгән. Имза белән мөһер турысына шул чорның почта маркасы да ябыштырылган].

Волостной Писарь *[имзасы укылмый]*.

*[**Документка искәрмә:** 6–7 нче кәгазьләрдәге бу документ каллиграфик, кара язу белән язылып, 6 нчы кәгазьнең сул кырына, документның башлам текстына аркылы итеп, 337 номеры сугылган («№ 337»)].*

5 нче документ

1902 года Марта 24 дня, мы, нижеподписавшиеся Самарской губернии, Бугульминского уезда, Верхне-Кармальской волости общество крестьян деревни Лашманкиной, быв сего числа на сельском сходе от 242 домохозяев в присутствиии 186 наличных человек, имеющих право голоса на сходе и Сельского Старосты Шарифуллы Ибрагимова, где слушали ходатайство крестьянина нашего деревни Мухаметгаяза Гилязетдинова Искакова об избрании его на должность

указного муллы к соборной мечети деревни Кутлушкиной Красноярской волости Чистопольскоо уезда, имея ввиду что препятствий к увольнении *[дөресрәге, «к увольнению»]* Искакова не имеется, казенных недоимок и других взысканий за ним нет, а потому Постановили уволить крестьянина нашей *[дөресрәге, «нашего»]* селения Мухаметгаяза Гилязетдинова Искакова 24 лет на предмет поступания в указные муллы к соборной мечети деревни Кутлушкиной Чистопольского уезда, в чем и подписуемся: 1. Баязит Сабитов 2. Земалетдин Сабитов 3. Идиятулла Мухутдинов 4. Тухфатулла Мухутдинов 5. Губейдулла Сангатуллин 6. Сафиулла Хайбуллин 7. Фархутдин Фахрутдинов 8. Валиулла Рахматуллин 9. Гафиятулла Биктимиров 10. Насибулла Гафиятуллин 11. Аглиулла Валиуллин 12. Дерземан Тухфатуллин 13. Вильдан Тухфатуллин 14. Гайса Тазетдинов 15. Садык Мухаметзянов 16. Зиганша Гайметов 17. Бикмухамет Надреев 18. Шарафутдин Гаряев 19. Валиулла Хайбуллин 20. Валиулла Нигоматуллин 21. Мияс*[с]*ер Магазов 22. Хасанша Гаряев 23. Губейдулла Нигоматуллин 24. ифтахутдин Фахрутдинов 25. Нигоматулла Ибятуллин 26. Мудерис Ибятуллин 27. Летфулла Ибятуллин 28. Зигангир Искаков 29. Билялетдин Валитов 30. Миннихаир Билялетдинов 31. Муртаза Садыков 32. Мухаметзян Муканов 33. Камалетдин Гофоров 34. Абдулсатдар Мязитов 35. Абдулгазиз Мязитов 36. Гафиятулла Губейдуллин 37. Тухфатулла Халитов 38. Салахутдин Ахметзянов 39. Илялетдин Ахметзянов 40. Ахметвяли Шаговаляев 41. Гариф Зарипов 42. Хайрулла Шагимерданов 43. Абдряфик Нафиков 44. Гизатулла Тухфатуллин 45. Миннихаир Гайнуллин 46. Миннигалим Хисматуллин 47. Хамидулла Хисматуллин 48. Ахметзян Габитов 49. Хамидулла Тухфатуллин 50. Вильдан Иксанов 51. Билялетдин Мухутдинов 52. Гарифулла Хакимов 53. Билялетдин Рязепов 54. Шамсувар Мухутдинов 55. Гильман Иксанов... *[шул рәвешле, барлыгы 186 кеше саналып кителә].*

Правильность сего удостоверял Сельский Староста дер. Лашманкиной Шарифулла Ибрагимов приложением должностной печати.

[«Приговор» авыл старостасының түгәрәк, кара мөһере белән беркетелгән. Анда «Сельский староста Лашманкинского общества Бугульмин. у.» дигән сүзләр укыла].

1902 года Марта 24 дня приговор тот в Верхне-Кармальском Волостном Правлении к свидетельству явлен, который в книгу на записку приговоров сельских сходов под № 17 записан, что Волостное Правление и свидетельствует.

Волостной Старшина Мордвинов.

[Имза Бөгелмә өязе Югары Карамалы волосте идарәсенең патша Россиясе гербы төшерелгән түгәрәк, шәмәхә төстәге мөһере белән беркетелгән, аннан сулдарак – билгесез хакимият әһеленең имзасы].

Писарь *[имза укылмый].*

[Документның кара язу белән язылган төп текстыннан аермалы буларак, түбәндәге җөмләләр коңгырт кара белән язылган].

1902 года Апреля 5 дня настоящий приговор мною в порядке 30 ст. Полож. Зем. Нач. рассмотрен.

Земский начальник 9 уч. Бугульминского *уезда [имзаны «В. Ермолаев»дип укырга була*].

[Имза аның административ вазифасын раслаучы, патша Россиясе гербы төшерелгән түгәрәк, шәмәхә мөһер белән беркетелгән, мөһердән сулдарак – 3 нче документта да шәрехләнеп киткән билгесез хакимият әһеленең култамгасы].

*[**Документка искәрмә**: 9–10 нчы кәгазьләрдәге бу алхәбәрсез документ – Гаяз Исхакыйны Лашман авылының игенчеләр җәмәгате исемлегеннән чыгару турындагы 1902 елгы авыл җыены «Приговоры». Аның төп тексты кара, вак язу белән тутырылган].*

6 нчы документ

Удостоверение

Дано сие Верхне-Кармальским Волостным Правлением крестьянину дер. Лашманкиной сей волости Мухамет Гиасу Гилязетдинову Искакову 24 л. рожд. 10 февраля 1878 г. в том, что он, Искаков, действительно есть то самое лицо и того звания, кою выше значится, под судом и следствием не был и ныне не состоит, и не состоит в последних татарских волнениях *[1897 елгы]*.

Волостной Старшина Мордвинов

[Имза өстенә XX гасыр башының почта маркасы ябыштырылган. Алардан түбәндәрәк Бөгелмә өязе Югары Карамалы волосте идарәсенең патша Россиясе гербы төшерелгән түгәрәк, шәмәхә мөһере сугылган. Аның сул читендә – 3, 5 нче документларда да шәрехләнгән билгесез хакимият әһеленең имзасы].

Писарь *[имза укылмый]*.

*[**Документка искәрмә**: дәфтәр бите форматын хәтерләтүче 11 нче архив кәгазендәге кара язу белән язылган документ башламының сул кырында Самара губернасы Бөгелмә өязе Югары Карамалы волосте идарәсенең зур дүртпочмак рәвешендәге кара, ике башлы каракош сурәте төшерелгән мөһер-штампы урын алган. Таныклык 1902 елның декабрь ае белән даталанып, аның идарә канцеляриясендәге тәртип номеры 2213].*

7 нче документ

Метрическая справка

1903 года Февраля 2 дня, я, исполняющий обязанности муллы 1-ой соборной мечети деревни Кутлушкиной Чистопольского уезда Казанской губернии Сахабутдин Хуснутдинов, производил справку

в метрических книгах названной мечети о родившихся и оказалось: тысяча восемьсот семьдесят восьмого года, Февраля десятого дня под № 5, записан родившимся Мухамед Гаяз сын имама Гилязетдина Искакова, мать Камария. Что подписом своим по-татарски удостоверяю. Исполняющий обязанности муллы Сахабутдин Хуснутдинов *[аның гарәп шрифты белән татарчалап куелган имзасы]*.

1903 года Февраля 2 дня, что настоящая метрическая справка действительно подписана собственноручно исправляющим обязанности муллы Сахабутдином Хуснутдиновым, в том Красноярское Волостное Правление Чистопольского уезда удостоверяет.

[Раслама текстының сул читенә патша Россиясе чорында чыгарылган почта маркасы ябыштырылган].

Волостной старшина Ефим Емелин.

[Имза астына, кәгазьнең сул читенә Чистай өязе Кызылъяр волосте идарәсе башлыгының түгәрәк, кара мөһере сугылган].

Волостной писарь *[имза укылмый]*.

[***Документка искәрмә***: *12 нче архив кәгазендәге бу документ кара, матур почерк белән язылган].*

8 нче документ

№ 80 I/VI Административный. 13

Журнал присутствия Казанского Губернского Правления

По 1-му столу 1-го Отделения Марта 31 1903 года

Слушали:

Чистопольское Уездное Полицейское Управление при рапорте от 27 февраля 1903 г. за № 430 представило на распоряжение Губернского Правления приговор прихожан 1-ой соборной мечети, состоящей в дер. Кутлушкиной Красноярской волости, от 8 Июня 1902 г., ходатайствующих об определении к их мечети вторым муллою крестьянина Самарской губ., Бугульминского уез., Верхне-Кармальской вол., дер. Лашманкиной, Мухамед-Гаяза Гилязиндинова Искакова, составленный в присутствии местного волостного старшины и сельского старосты деревни 176 домохозяевами-прихожанами, из числа 202 домохозяев, имеющих право голоса на сходе, т. е. более, чем 2/3, подписанный надлежащим порядком и засвидетельствованный в Красноярском Волостном Правлении, и документы Искакова: 1) метрическую выпись о рождении, из которой видно, что Искаков родился 10 Февраля 1878 г.; 2) свидетельство о явке к исполнению воинской повинности, за № 30; 3) копию свидетельства Педагогического Совета Казанской Татарской Учительской Школы, за № 337, об успешном окончании Искаковым полного курса названной школы; 4) свидетельство Оренбургского Магометанского Духовного Собрания за

№ 3568 об *[алга таба «познаниях» сүзе язылып, сызылган]* испытании Искакова в знании правил магометанской религии, по которому он оказался быть способным имам-хатыпом и мугаллимом *[алга таба «Кроме того, Чистопольским Полиц. Управлением при том же рапорте представлены» дигән сүзләр язылып, алар сызылгын];* 5) приговор общества крестьян дер. Лашманкиной, Верхне-Кармальской вол., Бугульминского у., Самарской губ. от 24 марта 1902 г. об увольнении Искакова из среды того общества для поступления в духовное звание. Из переписки *[алга таба «данно» дип язылып, сызылган]* усматривается, что Искаков поведения хорошего, под судом и следствием не был и ныне не состоит и участия в татарских волнениях, во время всеобщей народной переписи *[1897 елгы],* не принимал.

Справка: По ведомости о магометанских приходах за 1902 г. по Чистопольскому уезду *[алга таба «значится» дип язылып, сызылган]* в дер. Кутлушкиной значится две соборных мечети. При 1-ой из них старшим муллой состоит крестьянин Гилязетдин Искаков *[Гаяз Исхакыйның әтисе].*

Приказали: согласно ходатайству крестьян-прихожан 1-ой соборной мечети деревни Кутлушкиной, Чистопольского уезда, выраженному в приговоре их от 8 июня 1902 г., и неимению препятствий, крестьянина дер. Лашманкиной, Бугульминского у., Самарской губ., Мухамед-Гаяза Гилязетдинова Искакова, на основ. 1393 и 1416 ст. ст. *[документта шулай]* и примеч. к ним и 1431–1436 ст. ст. *[документта шулай]* XI т. I ч. Уст. Ин. Испов. *[«Устава Иностранных Исповеданий»],* изд. 1896 г. определить имамом к 1-ой соборной мечети дер. Кутлушкиной, в чем ему и выдать надлежащее свидетельство на звание имама, с возвращением свидетельства о явке к исполнению воинской повинности за № 30, предписав при этом Полицейскому Управлению, предварительно выдачи свидетельства на звание имама, привести в Присутствии Полицейского Управления Искакова на верность службы к присяге, и чтобы присяжный лист, вместе с распискою Искакова в получении высылаемых документов, был представлен в Губернское Правление, а о вышеизложенном было бы объявлено прихожанам 1-ой соборной мечети дер. Кутлушкиной. Об этом постановлении, для сведения, дать знать и Оренбургскому Магометанскому Духовному Собранию.

Вице-губернатор *[имзасыз].*

Старший Советник *[имзасыз].*

И.у. *[«Исполняющий управляющий»?]* Советника *[имзасы укылмый].*

Об определении крестьянина *[алга таба «дер.» дип язылып, сызылган]*

Мухамед-Гаяза Искакова имамом к 1-ой соборной мечети дер. Кутлушкиной, Чистопольского уезда.

Старший Делопроизводитель *[имзасыз].*

*[**Документка искәрмә:** 13–14 нче кәгазьләрдәге бу документ таблица рәвешендә эшләнеп, басма трафаретка кулдан, кара, вак язу белән тутырылган. Таблицаның «Когда исполнено» дигән исем астындагы уң графасында «17 апреля, № 1009, Чистопол. Полиц. Управл., № 1010, Ор. Маг. Дух. Собр., № 1011» дигән мәгълүмат бирелгән].*

9 нчы документ

В Казанское Губернское Правление

[Аскарак Казан губернасы идарәсенең 1903 елның 3 мае белән даталанган овал рәвешле, шәмәхә мөһере сугылган. Шул ук турыга, документ текстына кыеклап, билгесез имза куелган]

Чистопольского Уездного
Полицейского Управления

Рапорт.

Вследствие указа от 17-го сего Апреля за № 1010, Полицейское Управление имеет честь доложить Губернскому Правлению, что крестьянин Самарской губ., Бугульминского уезда, дер. Лашманкиной Мухамед-Гаяз Гилязетдинов Искаков, назначитый вторым муллою к 1-ой мечети дер. Кутлушкиной Чистопольского уезда, проживает в настоящее время в г. Уфе на должности учителя татарской школы и возвратится в дер. Кутлушкино к 15 Июня сего года.

Исправник Афонасьев.

Секретарь *[имзасы укылмый]*.

№ 1362.
Апреля 29 дня 1903 года.
Отд. I. Стол I.

*[**Документка искәрмә:** дәфтәр битен хәтерләтүче 15 нче архив кәгазендәге басма башламлы бу документ кара, матур, йөгерек почерк белән кулдан язылган].*

10 нчы документ

В Казанское Губернское Правление

[Астарак Казан губернасы идарәсенең 1903 елның 7 сентябре белән даталанган мөһере сугылган. Шул ук турыга, документ текстына кыеклап, билгесез имза куелган]

Чистопольского Уездного
Полицеского Управления

Рапорт.

Во исполнение Указа от 17 апреля сего года за № 1010, Полицейское Управление имеет честь при сем представить в Губернское Правление присяжный лист и расписку крестьянина Самарской г. Бугульминского уезда, деревни Лашманкиной Мухамед-Гаязы Исхакова

в получении им свидетельств: на звание имама I мечети деревни Кутлушкиной Чистопольского уезда за № 1009 и о явке к исполнению воинской повинности за № 30.

Исправник Афонасьев
№ 1362.
Сентября 23 дня 1903 г. Секретарь Степанов
Отделение I. Стол I.

*[**Документка искәрмә:** дәфтәр битенә охшашлы 16 нчы архив кәгазендәге бу документ язу машинасында басма хәрефләр белән басылган].*

11 нче документ

1903 года Сентября 23 дня я, нижеподписавшийся крестьянин Самарской губ. Бугульминского уезда дер. Лашманкиной Мухамед-Гаяза Искаков, настоящую расписку выдал Чистопольскому Уездному Полицейскому Управлению в том, что присланные при Указе Казанского Губернского Правления от 17 апреля сего года за № 1010 свидетельство на звание имама за № 1009 и свидетельство о явке к исполнению воинской повинности за № 30 я сего числа получил, в чем и подписуюсь *[имза: «Мухамед Гаяз Исхаков»].*

Уездный исправник Афонасьев.

*[**Документка искәрмә:** 18 нче кәгазьдәге кулъязма документ кара, матур, йөгерек почерк белән язылган].*

Әдәбият

Гайнанова Л. Гаяз Исхакый шәҗәрәсе // Мәдәни җомга. 2008. 19 декабрь (№ 50). Б. 14–15.

Исхакый Г. Тәрҗемәи хәлем // Гаяз Исхакый: тарихи-документаль җыентык / төз-авт.: С. Рәхимов, З. Мөхәммәтшин, А. Заһидуллин. Казан: Җыен, 2011. Б. 34–80.

Мөхәммәтшин З. Гаяз Исхакый: шәхес, әдип, милли рәһбәр (лидер) // Гаяз Исхакый: тарихи-документаль җыентык / төз-авт.: С. Рәхимов, З. Мөхәммәтшин, А. Заһидуллин. Казан: Җыен, 2011. Б. 3–32.

Хәсәнов М. Татар ренессансының бөек каһарманы // Гаяз Исхакый. Әсәрләр: унбиш томда. I т.: Повестьлар һәм хикәяләр (1899–1908). Казан: Татар. кит. нәшр., 1998. Б. 5–30.

Галләм Рәшит Габделфәрт улы,
тарих фәннәре кандидаты